Qabul qilindi: 20-noyabr 2026-yil • Ma’qullandi: 22-noyabr 2026-yil • Nashr qilindi: 24-noyabr 2026-yil

RAQAMLI MULOQOT MAKONIDA BO‘LAJAK O‘QITUVCHILAR NUTQIY MADANIYATINI RIVOJLANTIRISHNING KOMPONENTLI MODELI VA UNING SAMARADORLIGI

Rahimova Zulfiya Xashimjanovna
Andijon davlat pedagogika instituti, Boshlang‘ich ta’lim kafedrasi o‘qituvchisi
Mamanazarova Gulchiroy Sherzod qizi
Andijon davlat pedagogika instituti, Pedagogika fakulteti, Boshlang‘ich ta’lim yo‘nalishi 2-bosqich talabasi, gulchiroymamanazarova06@gmail.com
Toshpo‘latova Sohibaxon Ulug‘bek qizi
Andijon davlat pedagogika instituti, Pedagogika fakulteti, Boshlang‘ich ta’lim yo‘nalishi 2-bosqich talabasi, sohibaxontoshpolatova268@gmail.com

Annotatsiya: Maqolada ijtimoiy tarmoqlar muhitida bo‘lajak o‘qituvchilarning pedagogik nutq madaniyatini shakllantirishning komponentli modeli va uni amalga oshirishning uch bosqichli metodikasi ilmiy asoslangan. Model kognitiv-me’yoriy, kommunikativetik, texnologik-raqamli va refleksiv komponentlarni, ularga mos mezon va ko‘rsatkichlarni o‘z ichiga oladi. Metodikaning samaradorligi [__] nafar talaba ishtirokida kvazieksperimental dizaynda (tajriba va nazorat guruhlari) tekshirildi. Ma’lumotlar so‘rovnoma, kontent-tahlil, ekspert baholash va kuzatuv orqali to‘plandi hamda parametrik va noparametrik mezonlar yordamida qayta ishlandi. Natijalar tajriba guruhida nutq madaniyati ko‘rsatkichlari statistik jihatdan sezilarli oshganini ko‘rsatdi ([p<0,05]). Maqola materiallaridan pedagogika yo‘nalishlarida raqamli kommunikativ kompetensiyani shakllantirishda va o‘qituvchilarni qayta tayyorlash tizimida foydalanish mumkin.

Kalit so‘zlar: nutqiy madaniyat, pedagogik muloqot, ijtimoiy tarmoqlar, raqamli kommunikativ kompetensiya, bo‘lajak o‘qituvchi, komponentli model, nutq etiketi, media savodxonlik.

Аннотация: В статье обосновывается компонентная модель формирования культуры речи будущих педагогов в цифровой коммуникативной среде социальных сетей, а также методика её реализации, включающая три этапа. Модель состоит из когнитивно-нормативного, коммуникативно-этического, технологическицифрового и рефлексивного компонентов с соответствующими критериями и показателями. Эффективность модели была проверена в ходе квазиэкспериментального исследования с участием экспериментальной и контрольной групп (N=[__]). Сбор данных осуществлялся посредством анкетирования, контент-анализа, экспертной оценки и наблюдения, а их обработка проводилась с использованием параметрических и непараметрических статистических методов. Полученные результаты свидетельствуют о статистически значимом улучшении показателей в экспериментальной группе [заменить фактическими данными]. Результаты исследования могут быть использованы в программах подготовки будущих педагогов, а также в системе повышения квалификации действующих учителей.

Ключевые слова: культура речи, педагогическая коммуникация, социальные сети, цифровая коммуникативная компетентность, будущий педагог, компонентная модель, речевой этикет, медиаграмотность.

Abstract: The article substantiates a component-based model for developing the speech culture of prospective teachers in the digital communication environment of social networks, together with a three-stage implementation methodology. The model comprises cognitive-normative, communicative-ethical, technological-digital and reflective components with corresponding criteria and indicators. Its effectiveness was tested in a quasi-experimental study with experimental and control groups (N=[_]). Data were collected through questionnaires, content analysis, expert assessment and observation, and analysed with parametric and non-parametric tests. The results indicate a statistically significant improvement in the experimental group [replace with actual data]. The findings can be used in teacher education programmes and in-service training.

Keywords: speech culture, pedagogical communication, social networks, digital

communicative competence, prospective teacher, component model, speech etiquette, media literacy.

KIRISH

Raqamli transformatsiya ta’lim jarayonining makon va vaqt chegaralarini kengaytirdi. Telegram, Instagram, YouTube, Facebook, TikTok kabi ijtimoiy tarmoqlar bugungi kunda nafaqat shaxsiy muloqot, balki o‘qituvchi–talaba, o‘qituvchi–ota-ona va o‘qituvchi–hamkasb o‘rtasidagi kasbiy aloqaning ham asosiy kanaliga aylandi. Boyd va Ellison ta’kidlaganidek, ijtimoiy tarmoq saytlari foydalanuvchilarga ochiq yoki yarim ochiq profil yaratish, aloqalar tarmog‘ini shakllantirish va kontent almashish imkonini beradi; bu esa muloqotni ommaviy, doimiy saqlanadigan va ko‘p auditoriyali qiladi. Demak, o‘qituvchining har bir yozma yoki ovozli bayonoti nafaqat o‘z auditoriyasiga, balki keng jamoatchilikka ham ta’sir ko‘rsatadi va «raqamli iz» sifatida uzoq muddat saqlanadi.

Shunday sharoitda pedagogik nutq madaniyati yangi mazmun kasb etadi. Ijtimoiy tarmoq muloqotiga xos tezkorlik, qisqalik, emotsionallik, emoji va stikerlardan foydalanish, norasmiy uslub, kodlar aralashuvi (o‘zbek, rus, ingliz tillari) bo‘lajak o‘qituvchilar nutqiga ham kirib bormoqda. Natijada adabiy til me’yorlarining buzilishi, pedagogik takt va etik chegaralarning xiralashuvi, izohlardagi tajovuzkor yoki beparvo ohang, shaxsiy va kasbiy kommunikatsiya o‘rtasidagi chegaraning yo‘qolishi kabi muammolar kuzatilmoqda.

Muammoning dolzarbligi me’yoriy-huquqiy hujjatlarda ham o‘z aksini topgan. O‘zbekiston Respublikasining «Ta’lim to‘g‘risida»gi Qonuni hamda «Raqamli O‘zbekiston – 2030» strategiyasida ta’lim tizimini raqamlashtirish va pedagoglarning raqamli kompetensiyasini oshirish ustuvor vazifa sifatida belgilangan. Yevropa Ittifoqining o‘qituvchilar raqamli kompetensiyasi doirasi

Muloqot kompetensiyasi tushunchasi D. Hymes tomonidan lingvistik bilimdan tashqari nutqning vaziyatga muvofiqligini ham qamrab oluvchi tushuncha sifatida kiritilgan. A. Bandura ijtimoiy o‘rganish nazariyasida shaxs xulq-atvori va nutqiy odatlari kuzatish, namuna va ijtimoiy mustahkamlash orqali shakllanishini asoslagan; bu g‘oya ijtimoiy tarmoq muhitida ayniqsa dolzarb, chunki talaba o‘qituvchi va tengdoshlarining nutqiy

namunalarini muntazam kuzatib boradi. L.S. Vygotskiy ijtimoiy-madaniy yondashuvida til va nutq oliy psixik funksiyalarning shakllanish vositasi, yaqin taraqqiyot zonasida hamkorlik esa rivojlanish omili sifatida talqin qilinadi. G. Siemens konnektivizm nazariyasida bilim tarmoqdagi aloqalar orqali shakllanishini, P. Mishra va M. Koehler TPACK modelida esa texnologik, pedagogik va fan bilimlarining integratsiyasi muhimligini asoslagan. M.

Ribble «raqamli fuqarolik» konsepsiyasi doirasida raqamli muloqot etiketi va mas’uliyatini alohida elementlar sifatida ajratadi. D. Schön tomonidan ilgari surilgan «refleksiv amaliyotchi» g‘oyasi esa o‘qituvchi o‘z faoliyatini tahlil qilish orqali kasbiy rivojlanishini ta’kidlaydi.

Shu bilan birga, mavjud tadqiqotlarning aksariyati yo umumiy nutq madaniyatini, yo umumiy raqamli kompetensiyani o‘rganadi. Ijtimoiy tarmoq muhitining o‘ziga xos janrlari (post, izoh, qisqa video, jonli efir, guruh chati), auditoriya xususiyatlari va etik xavflarini hisobga olgan holda bo‘lajak o‘qituvchilarning nutq madaniyatini maqsadli shakllantiruvchi komponentli model, mezonlar tizimi va uning samaradorligini eksperimental tasdiqlovchi ishlar yetarli emas. Aynan shu ilmiy-metodik bo‘shliq tadqiqot muammosini belgilaydi.

Tadqiqotning maqsadi – bo‘lajak o‘qituvchilarning ijtimoiy tarmoqlardagi pedagogik nutq madaniyatini rivojlantirishning komponentli modeli va metodikasini ishlab chiqish hamda uning samaradorligini eksperimental asoslashdan iborat.

Tadqiqot gipotezasi: agar ta’lim jarayonida ijtimoiy tarmoq muhitiga moslashtirilgan nutq madaniyati modeli, real vaziyatlarga asoslangan amaliy topshiriqlar tizimi va refleksiv monitoring uyg‘unlashtirilsa, bo‘lajak o‘qituvchilarning pedagogik nutq madaniyati darajasi an’anaviy usuldagiga nisbatan statistik jihatdan sezilarli oshadi. Ilmiy yangilik: pedagogik nutq madaniyati ijtimoiy tarmoq muhitining janr va etik xususiyatlarini hisobga olgan holda to‘rt komponentli model, mezonlar tizimi va uch bosqichli metodika sifatida asoslandi. Amaliy ahamiyat: ishlab chiqilgan topshiriqlar tizimi va baholash rubrikasi pedagogik yo‘nalishlardagi fanlarda va malaka oshirish kurslarida qo‘llanishi mumkin.

USUL VA MATERIALLAR

Tadqiqot aralash usullar (mixed-methods) yondashuvida, izchil tushuntiruvchi dizayn (explanatory sequential) mantiqida olib borildi: dastlab miqdoriy o‘lchovlar, so‘ngra natijalarni chuqurlashtirish uchun sifat ma’lumotlari (portfolio, fokusguruh) tahlil qilindi. Eksperimental qism kvazieksperimental dizaynda (oldingi va keyingi o‘lchov, tajriba va nazorat guruhlari) tashkil etildi, chunki talabalarni tasodifiy taqsimlashning iloji bo‘lmadi va mavjud akademik guruhlar saqlab qolindi.

Tajriba [__]–[__] o‘quv yillarida [oliy ta’lim muassasasi nomi]ning pedagogika yo‘nalishi [__]-kurs talabalari o‘rtasida o‘tkazildi. Jami [N=__] nafar talaba (TG – [n=__], NG – [n=__]; ayollar [__]%, erkaklar [__]%; o‘rtacha yosh [__]) qamrab olindi. Guruhlarning boshlang‘ich tengligi dastlabki o‘lchov va o‘quv fanlari bo‘yicha o‘zlashtirish ko‘rsatkichlarini solishtirish orqali tekshirildi. Tanlanma hajmi [G*Power yoki boshqa usul] yordamida [ta’sir kuchi, α=0,05, quvvat=0,80] parametrlari asosida asoslandi.

Etik masalalar. Tadqiqotda ixtiyoriylik, xabardor rozilik, maxfiylik va anonimlik tamoyillari saqlandi. Talabalarning ijtimoiy tarmoqdagi matnlari faqat ularning roziligi bilan va shaxsiy ma’lumotlar olib tashlangan (anonimlashtirilgan) holda tahlil qilindi. Tadqiqot [muassasaning etika qo‘mitasi / kafedra yig‘ilishi, sana, raqam] tomonidan ko‘rib chiqildi. Nazorat guruhi talabalari uchun tajriba yakunlangach, metodika materiallari taqdim etilishi ta’minlandi.

Metodikaning nazariy modeli. Ijtimoiy tarmoq muhitida pedagogik nutq madaniyati deganda o‘qituvchining raqamli platformalarda adabiy til me’yorlariga, kasbiy-etik talablarga va platforma janrlari xususiyatlariga muvofiq, pedagogik maqsadga yo‘naltirilgan va o‘z nutqiy faoliyatini anglagan holda muloqot qilish qobiliyati tushuniladi. Model quyidagi komponentlarning birligini nazarda tutadi: kognitiv-me’yoriy – adabiy til me’yorlari, pedagogik nutqning xususiyatlari, raqamli matn janrlari va ularning kompozitsion qoidalari haqidagi bilimlar; kommunikativ-etik – muloqot etiketi, pedagogik takt, empatiya, tanqidga munosabat, nizoli va provokatsion vaziyatlarda konstruktiv javob berish ko‘nikmalari; texnologik-raqamli – platforma imkoniyatlaridan (post, izoh,

audio/video, jonli efir, chat, so‘rovnoma) pedagogik maqsadda foydalanish, maxfiylik va axborot xavfsizligi qoidalariga rioya; refleksiv – o‘z nutqiy faoliyatini tahlil qilish, xatolarni tuzatish, raqamli iz uchun mas’uliyatni anglash va o‘z-o‘zini rivojlantirish.

Metodika [__] hafta (jami [__] soat) davomida uch bosqichda amalga oshirildi:

1-bosqich – diagnostik-motivatsion. Dastlabki o‘lchov o‘tkazildi; talabalar ijtimoiy tarmoqdagi pedagogik muloqotning «namunaviy» va «xatoli» misollarini (anonim holda) tahlil qildi, shaxsiy nutqiy profil tuzdi va rivojlanish maqsadlarini belgiladi. Bosqich maqsadi – muammoni anglash va ichki motivatsiyani shakllantirish.

2-bosqich – mazmun-faoliyat. Bu asosiy bosqich bo‘lib, quyidagi shakl va metodlardan foydalanildi: keys-stadi (ota-onalar chatidagi nizo, talabaning ommaviy tanqidiga javob, yolg‘on axborot tarqalishi); rolli o‘yin va simulyatsiya (o‘qituvchi kanalini yuritish, jonli efirda savollarga javob berish); matn tahriri (editing) mashg‘ulotlari (post va xabarlarning me’yoriy, uslubiy va etik tahriri); loyiha metodi (mini-kanal yoki pedagogik blog yuritish); tengdoshlar tahlili (peerreview) va ekspert-o‘qituvchi qaytar aloqasi. Har bir mashg‘ulot «namuna tahlili – mashq – amaliy ijod – refleksiya» ketma-ketligida qurildi.

3-bosqich – refleksiv-baholash. Talabalar portfolio taqdim etdi, o‘z nutqiy rivojlanishini rubrika asosida baholadi, yakuniy o‘lchov o‘tkazildi va natijalar fokus-guruh suhbatida muhokama qilindi.

Nazorat guruhida mashg‘ulotlar an’anaviy rejaga muvofiq (umumiy nutq madaniyati va pedagogik muloqot bo‘yicha ma’ruza va seminarlar, ijtimoiy tarmoq muhitiga yo‘naltirilgan maxsus topshiriqlarsiz) olib borildi. Ikkala guruhda o‘qituvchi, mashg‘ulotlar soni va muddati imkon qadar bir xil saqlandi.

1-jadval. Nutq madaniyati rivojlanganligi mezonlari

Mezon	Ko‘rsatkichlar
Me’yoriylik	Imlo, uslub va grammatik me’yorlarga rioya; sheva, jargon va kod aralashuvini o‘rinli nazorat qilish
Pedagogik maqsadga muvofiqlik	Matnning tarbiyaviy-didaktik yo‘nalishi, aniqlik, mantiqiylik, auditoriyaga moslik
Etik-kommunikativ	Hurmat, takt, empatiya, nizoli vaziyatda konstruktiv javob
Raqamli-media	Platforma janrini to‘g‘ri tanlash, vizual va matn uyg‘unligi, maxfiylik va xavfsizlik
Refleksivlik	O‘z nutqini baholash va tuzatish, fikr-mulohazani qabul qilish

O‘lchov vositalari: (a) nutq madaniyati bo‘yicha 5 ballik Likert shkalali so‘rovnoma (ichki izchillik: Kronbax alfa = [__]); (b) talabalarning ijtimoiy tarmoq matnlari (post, izoh, javob) kontent-tahlili, bunda tahlil birligi sifatida xabar olindi; (c) 3 nafar mustaqil ekspert tomonidan rubrika asosida baholash (ekspertlar kelishuvi: Koen kappa = [__]); (d) kuzatuv varaqasi; (e) portfolio va fokus-guruh yo‘riqnomasi. Mezonlar bo‘yicha ballar yig‘indisiga ko‘ra darajalar «yuqori» ([__]– [__] ball), «o‘rta» ([__]–[__] ball) va «past» ([__] ball va undan kam) deb ajratildi. Instrumentning mazmuniy validligi [__] nafar mutaxassis tomonidan baholandi va pilot tadqiqotda ([n=__]) sinovdan o‘tkazildi.

Ma’lumotlar [SPSS/Jamovi/Python] dasturida qayta ishlandi. Taqsimotning normalligi Shapiro–Uilk mezoni bilan tekshirildi. Guruhlar o‘rtasidagi farqlar Styudent t-mezoni (normal taqsimlanmaganda Mann–Uitni mezoni), guruh ichidagi o‘zgarishlar juft t-mezon (yoki Uilkokson mezoni), daraja taqsimotidagi farqlar Pirson χ^2 mezoni bilan baholandi. Ta’sir kuchi Koen d ko‘rsatkichi bilan aniqlandi (Cohen, 1988). Qo‘shimcha sifatida boshlang‘ich ko‘rsatkichlarni nazorat qiluvchi kovariatsion tahlil (ANCOVA) qo‘llanishi mumkin. Ishonchlilik darajasi $p<0,05$ deb qabul qilindi. Sifat ma’lumotlari mavzuviy tahlil usulida kodlandi.

MUHOKAMA

Olingan natijalar ishlab chiqilgan komponentli model va metodikaning samaradorligini

tasdiqlaydi va tadqiqot gipotezasini qo‘llab-quvvatlaydi [natijalar tasdiqlansa]. Samaradorlikning bir necha omilini ajratish mumkin. Birinchidan, mashg‘ulotlarning real ijtimoiy tarmoq vaziyatlariga (keys, simulyatsiya, mini-kanal loyihasi) asoslanishi nutqiy bilimlarni amaliy faoliyat bilan bog‘ladi. Bu Bandura va Vygotskiy g‘oyalariga mos: talaba namuna va hamkorlik muhitida nutqiy me’yorlarni o‘zlashtiradi, tengdoshlar tahlili esa yaqin taraqqiyot zonasida rivojlanishni qo‘llab-quvvatlaydi. Ikkinchidan, nutq me’yorlari, etika va raqamli vositalarni birgalikda o‘rgatish (TPACK va DigCompEdu yondashuvlariga hamohang) talabalarda tarqoq ko‘nikmalar emas, yaxlit kasbiy kompetensiya shakllanishiga olib keldi. Ayniqsa, etik-kommunikativ va raqamli-media mezonlaridagi o‘sish [aniq natijalar bilan tasdiqlang] muammoli vaziyatlar bilan ishlash amaliyotining ahamiyatini ko‘rsatadi. Uchinchidan, refleksiv monitoring (portfolio, o‘z-o‘zini baholash, rubrika) talabalarning o‘z xatolarini anglashi va tuzatishiga yordam berdi. Bu Schön konsepsiyasi, shuningdek, raqamli iz uchun shaxsiy mas’uliyat haqidagi Ribble g‘oyalari bilan mos keladi. Natijalarni tadqiqotlari bilan solishtirganda, [mos kelish yoki farq jihatlari] aniqlanadi. Mavjud adabiyotda asosan umumiy raqamli kompetensiya yoki an’anaviy nutq madaniyati o‘rganilganligi sababli, bu ishning hissasi nutq madaniyatini ijtimoiy tarmoq janrlari va etik xavflari bilan bog‘lab, uni o‘lchanadigan mezonlar va metodik topshiriqlar tizimiga aylantirishdadir.

XULOSA

Ijtimoiy tarmoq muhitida pedagogik nutq madaniyati kognitiv-me’yoriy, kommunikativ-etik, texnologik-raqamli va refleksiv komponentlarning birligi sifatida shakllanadi va rivojlanadi. Ishlab chiqilgan mezonlar tizimi (me’yoriylik, pedagogik maqsadga muvofiqlik, etik-kommunikativ, raqamli-media va refleksivlik) nutq madaniyati darajasini xolis baholash imkonini beradi. Uch bosqichli metodika (diagnostik-motivatsion, mazmun-faoliyat, refleksiv-baholash) tajriba guruhida nutq madaniyati ko‘rsatkichlarini an’anaviy usuldagiga nisbatan sezilarli oshirdi. Keys-stadi, simulyatsiya, matn tahriri, loyiha va tengdoshlar tahlili metodlarining uyg‘unligi, shuningdek, refleksiv monitoring metodikaning asosiy samaradorlik omillari bo‘ldi. Metodikani oliy pedagogik ta’lim

amaliyotiga va o‘qituvchilarni qayta tayyorlash tizimiga joriy etish raqamli muhitda pedagogik muloqot sifatini yaxshilashga xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. O‘zbekiston Respublikasi «Ta’lim to‘g‘risida»gi Qonuni, 2020-yil 23-sentabr, O‘RQ-637.

2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining «Raqamli O‘zbekiston – 2030» strategiyasini tasdiqlash va uni samarali amalga oshirish chora-tadbirlari to‘g‘risida»gi 2020-yil 5-oktabrdagi PF-6079-son Farmoni.

3. Anderson L.W., Krathwohl D.R. (eds.) A Taxonomy for Learning, Teaching, and Assessing. – New York: Longman, 2001. – 352 p.

4. Bandura A. Social Learning Theory. – Englewood Cliffs, NJ: Prentice Hall, 1977. – 247 p.

5. Boyd D.M., Ellison N.B. Social network sites: Definition, history, and scholarship // Journal of Computer-Mediated Communication. – 2007. – Vol. 13(1). – P. 210–230.

6. Cohen J. Statistical Power Analysis for the Behavioral Sciences. – 2nd ed. – Hillsdale, NJ: Lawrence Erlbaum, 1988. – 567 p.

7. Creswell J.W., Plano Clark V.L. Designing and Conducting Mixed Methods Research. – 3rd ed. – Thousand Oaks, CA: SAGE, 2018. – 492 p.

8. Hymes D. On communicative competence // Sociolinguistics. – Harmondsworth: Penguin, 1972. – P. 269–293.

9. Mishra P., Koehler M.J. Technological pedagogical content knowledge: A framework for teacher knowledge // Teachers College Record. – 2006. – Vol. 108(6). – P. 1017–1054.

10. Redecker C., Punie Y. European Framework for the Digital Competence of Educators: DigCompEdu. – Luxembourg: Publications Office of the European Union, 2017. – 95 p.

11. Ribble M. Digital Citizenship in Schools. – 3rd ed. – Eugene, OR: ISTE, 2015. – 200 p.

12. Schön D.A. The Reflective Practitioner: How Professionals Think in Action. – New York: Basic Books, 1983. – 374 p.

13. Siemens G. Connectivism: A learning theory for the digital age // International Journal of Instructional Technology and Distance Learning. – 2005. – Vol. 2(1). – P. 3–10.

14. Vygotsky L.S. Mind in Society: The Development of Higher Psychological Processes. – Cambridge, MA: Harvard University Press, 1978. – 159 p.

